

ЗВІЛЬНЯЮЧИСЬ ВІД ІЛЮЗІЙ: РОСІЙСЬКА АГРЕСІЯ 2014 РОКУ

Сторінками книги І.М. Клямкіна “2014. Год Украины”.
М.: Фонд “Либеральная миссия”, 2015

*Із виступу на Міжнародному онлайн-семінарі
“Невидима рука російської влади: концепт і реальність”,
3 липня 2017 р., Ростов-на-Дону, РФ*

Василь Ткаченко
доктор істор. наук,
професор,
член-кореспондент
НАПН України,
гол. наук. співроб.
Інституту всесвітньої історії
НАН України,
м. Київ

У сфері міждержавних відносин (навіть на міжособистісному рівні) прийнято дотримуватися політкоректності, не заступаючи за так звану “червону рису”. Іноземець не повинен звертатися до громадян іншої держави з критикою їхніх владних структур. Тут слід виходити з того, що законодавча і виконавча влади є результатом народного волевиявлення, а тому вибір цього народу іноземець має поважати. Ось чому під час перебування в Ростові-на-Дону, коли мова заходила про політичний режим Росії, я завжди відповідав: “Шановні, ваша влада — це ваші проблеми, ви їх і вирішуйте”.

Так було до того часу, аж доки з боку Росії не сталася анексія Криму та не розпочалася воєнна агресія на Донбасі. Тоді я був вимушений внести поправку у своє розуміння політкоректності. Факт агресії кардинально змінив ситуацію: концепт російської влади став віднині очевидною реальною проблемою не лише Росії, але й України. І на цю ситуацію належало якимсь чином реагувати.

У конкретному випадку я не представляю жодну державну структуру, я є просто одним із представників громадянського суспільства в рамках компетенції наукового співробітника. Як прихильник правової держави я виходжу з того, що захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки згідно зі статтею 17 Конституції України є справою всього українського народу. Включно зі мною. А тому я, образно кажучи, покликаний самим життям на передову — посилювати в міру своїх скромних сил інформаційну безпеку моєї Батьківщини.

А на війні як на війні: є солдати-захисники, є дезертири, а є й колабораціоністи. Тож мені було дивним, коли деякі російські колеги закликали мене позиціонуватися насамперед дослідником “без гніву й пристрасті”, дистанціюючись від політики й “не уподібнюючись політрукам”. А відтак пояснюю своїм шановним колегам, що справа захисту Вітчизни — священна. Я приречений бути зі своїм народом, як і мій батько під час Другої світової війни. Мій народ не воює десь під Белгородом чи Калугою, а відстоює незалежність і суверенітет на своїй землі. Це, з чуток, ваш **Захар Прилепін** вирішив засвітитися в політруках-окупантах на Донбасі. Так що політрук політруку — велика різниця.

Слід констатувати, що й в Україні деякі опоненти хотіли б навісити на мене ярлик “*русофоба*”. Порадив би їм познайомитися з моїми публікаціями в журналі “Політична концептологія” (виходить у Ростові-на-Дону) — вони не містять ні грана національної ненависті. Особливо показовим я вважаю число журналу за січень-березень 2014 р., коли разом з **Віктором Павловичем Макаренком** ми підготували спецвипуск, присвячений 200-річчю з дня народження **Тараса Шевченка**. Це видання стало унікальним не тільки в Росії, а й в Україні. У ті зимові місяці, коли на Майдані ще горіли шини, українцям було не до видавничої діяльності: йшлося про існування держави й нації. Лише згодом, наприкінці того буремного року, і в Україні з’явилися деякі видання, присвячені пам’яті Тараса Шевченка. Так що пріоритет залишається за Ростовом-на-Дону.

Імпульс етнофобії йде зовсім з іншого боку. Йдеться про “інноваційні знахідки” горезвісних ведучих російського телебачення, які спеціалізуються на фейках про “розіннутих хлопчиків”, роздмухуючи полум’я українофобії. Згідно з оцінками директора Левада-Центру **Лева Гудкова**, негативне ставлення до українців у Росії сьогодні стало досить розповсюдженим, перейшло на побутовий рівень. Але що візьмеш із задуреного пропагандою народу? Тут, зазначає російський професор **Ігор Клямкін** (дивись вище), “*поруч з відвертою українофобією ідеологів і пропагандистів альтернативної цивілізації [Росії] усе виразніше проглядає українофобія, сором’язлива в розрізнених рядах російських європейців*”. Вони ніби й не проти європейського вектора України, але висловлюють стурбованість з того приводу, “*як погано буде українцям через*

їхній європейський вибір, які біди на них зваляться” (с. 63).

Однак, всупереч усім обставинам, Україна пройшла свій шлях усвідомлення національної ідентичності й визначилася зі своїм ставленням до Росії. Спочатку суспільство сприйняло концепт другого Президента України **Леоніда Кучми** “Україна — не Росія”. Це був толерантно і політично викладений трактат, опублікований, між іншим, у російському видавництві. На жаль, за всіма ознаками, він так і не був адекватно сприйнятий у самій Росії.

Далі — гірше: сталася агресія Росії проти України, поставивши вирішення проблеми ідентичності України в принципово нову площину. Згідно з оцінкою Президента України **Петра Порошенка**, теперішня війна для України — не що інше, як “*Велика Вітчизняна війна 2014 року*”.

І це не гра словами, а усвідомлення суворой дійсності. Адже, з точки зору Кремля, на цій землі немає місця ні українській нації, ні українській державності. Хіба що українцям можна розраховувати на роль демографічного донора т. зв. “*триєдиного русского народа*” у складі великоросів, малоросів і білоросів.

Отже, підводячи ризик під сказаним, акцентую увагу на тому, що у вашій присутності я не стану давати оцінку концепту російської влади — цей сюжет я колись викладу в українській аудиторії. Тим самим я забезпечу вас від можливих звинувачень щодо втручання іноземця “у внутрішні справи” Російської Федерації. Вирішуйте свої внутрішні справи самі, а ми порадіємо вашим успіхам, якщо такі будуть втілені в життя. А поки що в інформаційному полі Росії метушаться одіозні фігури на кшталт Гірка-Стрелкова, які закликають до широкомасштабної війни проти України: мовляв, “*мы не напрасно принесли с собой войну в этот прекрасный город*”. З точки зору **Ігоря Мойсєвичя Клямкіна**, це “*і є точкою відліку для оцінки того, що відбувається: “ми принесли з собою війну”*” (с.57).

Ось цю тезу ми й покладемо в основу аналізу.

Позаяк наш семінар має назву “*Невидима рука російської влади: концепт і реальність*”, то зосереджу свою увагу на понятті “*реальність*”. Можливо для російського учасника семінару “*рука російської влади*” і є “*невидимою*”. Але для кожного українця, як говорять у народі, “*скрізь російські пальці знати*”. Навіть без дактилоскопії.

Звернемося до суворой статистики. Починаючи від 2014 року Україна тимчасово втратила 7 % своєї території (анексія Криму, утворення так званих “ЛНР” і “ДНР”). Таким чином було вилучено близько 20 % економічного потенціалу (зруйновані, демонтовані й вивезені росіянами промислові виробництва окупованого Донбасу, а також зупинені деякі підприємства). Загинуло біля 12 тисяч громадян України. Зігнані з насиджених місць більше двох мільйонів біженців із зони бойових дій і самопроголошених сепаратистських псевдодержав.

Як це могло статися? Чи допустимо говорити стосовно Києва про якийсь державний переворот і прихід до влади “*бандерівської хунти*”?

Тут слід віддати належне російській ліберальній думці в особі Ігоря Мойсеєвича Клямкіна: події відсторонення від влади **Віктора Януковича** він описує чесно і переконливо. Цей сюжет у книзі настільки фундаментально опрацьований, що заслуговує окремої уваги. Ми ж обмежимося цитуванням лише одного фрагмента: *“Якщо подобається називати це державним переворотом — не проблема. Але тоді називайте і його ініціатора, не наділяйте його заднім числом неіснуючими правами. 30 листопада минулого [2013] року кривавою акцією залякування студентів на Майдані Янукович спровокував початок революції. 16 січня поточного [2014] року прийняттям антиконституційних законів він спровокував перехід революції у радикальну фазу. Втечею з Києва і самоусуненням від виконання своїх обов’язків 21 лютого він спровокував своє відсторонення від влади, не залишивши опонентам інших варіантів”* (с.145). Які ще можуть бути запитання?

Показово й те, що президент-утікач прихопив із собою й чималеньку суму валюти, яка забезпечує йому заможне існування в Росії. Разом із собою Янукович вивіз вищих посадових осіб держави, обваливши тим самим владну вертикаль. Наприклад, дізнавшись про зникнення начальників, київська міліція просто розбіглася.

Урешті-решт суть справи не лише в Януковичі. Проблема в своєрідності ситуації на усьому пострадянському просторі. Про це з жalem пише український академік **Володимир Горбулін** — директор Національного інституту стратегічних досліджень України: *“Ми занадто звикли до ролі об’єкта у світовій і європейській політиці. Варто визнати, що Україна була занадто пасивною усі 25 років незалежності. Ми балансували між векторами розвитку, очікуючи на хороші пропозиції”* зі сходу і заходу, уникали відповідальних і радикальних рішень. Учомуся ця політика була виправданою і навіть комфортною. Проте найголовніше, що потрібно сказати про попередній період, — вона була вимушеною. Ми не могли собі дозволити рішучий зовнішньополітичний курс через внутрішні слабкості і незрілість нашої державності”. (Втрачені й невтрачені ілюзії. Країна у глобальних вимірах сучасного світу. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/2254046-vtracheni-i-newtracheni-iluzii-ukraina-u-globalnih-vimirach-suchasnoho-svitu.html>).

Чи знаходить подібна точка зору порозуміння з боку російської ліберальної думки? З огляду на оцінку Ігоря Клямкіна — певні зрушення є. Однак він зазначає: *“...біда в тому, що всі, хто пише в Росії про Україну, цілком поглинуті війною і політикою, похідною від неї. Але те, що відбувається після Майдану з українською державністю, виштовхнуто на периферію свідомості й мислення”*. Але ж саме цей момент і є найголовнішим: *“В історії відомі трансформації абсолютистсько-монархічних і тоталітарних політичних систем у правові. Але в ній не було прецедентів переходу в правовий стан квазідержав посттоталітарного типу, приватизованих групам приватних інтересів, які спромоглися саме право перетворити на інструмент, що дозволяв цим правом безкарно нехтувати”*.

Українське суспільство показало на Майдані визріле бажання такий прецедент створити... Якщо в українців вийде, чого дуже б хотілося, то їхній досвід з часом може бути затребуваним і в Росії” (с. 62).

Одночасно Ігор Клямкін зазначає, що Росія намагалася нав’язати Україні свої уявлення про *“кінцеву мету”*, прагнучи *“зберегти сусідню країну в недалекому пострадянському стані, ідентичному російському, і в максимальній від Росії залежності”* (с.174). Проте феномен Майдану дозволив українським демократичним силам прискорити вирішення дилеми: замість імперського гасла *“Хай живе самодержавство!”* Україною було узят гасло *“Геть самодержавство!”*. Саме тут, на думку Ігоря Клямкіна, пролягає вододіл між Україною і Росією: *“Сучасна Україна має намір з цієї історично нав’язаної їй самодержавної дилеми вибратися. Росія, де вона історично глибоко укорінена, про це навіть і не думає. Все інше, по-моєму, вторинне”* (с. 173).

Тут, як кажуть, нічого ні додати, ні відняти — все цілком зрозуміло.

Біда лише в тім, зазначає Ігор Клямкін, що імперськими настроями інфіковані не тільки владні структури, але й вражений значний прошарок населення Росії. Наводиться приклад ставлення громадян Росії до розбудови української державності, а особливо національних збройних сил України. Так, у 1992 році створення російської армії підтримували близько 70 % респондентів Росії, а ось створення української армії ті ж 70 % засуджували. У принципі люди на той час уже примирилися з розпадом радянської імперії. Жалкували, але змирилися — ідея відновлення Радянського Союзу сприймалася актуальною не більше як 15—20 відсотками населення. Але ці ж російські люди *“при цьому не сприймають інші нові держави як повноцінні й рівноправні, що особливо проявлялось саме у ставленні до України. Гаразд, вирішили б просто відокремитися, так ні ж, вони ще й армію свою створюють, прямо, як ми, хочуть бути. Не вкладалося таке в головах. Думаю, що сприйняття української державності як другорядної і неповноцінної відтворювалося і в подальшому...”* (с. 168).

Справа, звісно ж, не обмежувалася сприйняттям — тут вузол затягувався міцніше. Український аналітик професор **Володимир Смолянук** так описує прямий саботаж процесу забезпечення національної безпеки України. Уже в 2007 р. Росія перейшла від *“критики України”* до фази *“поглинання України”* шляхом активного просування на посаду президента України кандидатури, яка б цілковито залежала від Кремля, що й відбулося в 2010 році після обрання президентом Віктора Януковича.

Далі залишилися дрібниці: міністром оборони України було призначено громадянина Росії **Дмитра Саламатіна** (2012 р.), а потім на цей пост призначено такого ж громадянина Росії **Павла Лебедева** (2012—2014 рр.). Головою Служби безпеки України призначено російського громадянина **Олександра Якименка** (2013—2014 рр.). То чому ж дивуватися, коли в лютому 2014 р. вся верхівка владних структур України, що мала б забезпечувати національну безпеку держави,

втекла до Росії? Серед них: Президент України, Прем'єр-міністр України, голова Верховної Ради України, Генеральний прокурор України, голова Національного банку України, міністр оборони України, міністр внутрішніх справ України, міністр енергетики і вугільної промисловості України, голова Служби безпеки України, а також секретар Ради національної безпеки і оборони України та ще безліч дрібніших керівників. Тобто система забезпечення національної безпеки України виявилася за день знищеною буквально під корінь не тільки відповідно до смислових ознак (антиукраїнська діяльність), а й за формальними ознаками (втеча з України).

Проте Революція гідності (2013—2014 рр.) продемонструвала появу самобутнього організаційного парадокса (на кшталт Паризької комуни 1871 р.), і цей парадокс ще до кінця не осмислено ні в Україні, ні за її межами. Той суб'єкт забезпечення національної безпеки — **громадяни України**, — який стояв останнім у довгому ряду Закону 2003 р. “Про основи національної безпеки України”, виявився фактично єдиним рятівником своєї Батьківщини. Отож громадянське суспільство заявило про себе як та суспільна сила, що зруйнувала плани розчленування України на “Новоросію” та інші регіони.

Масовий суспільний рух дав поштовх стрімкому виникненню низки добровольчих батальйонів, які негайно були задіяні на сході України. Паралельно формувалися сили територіальної самооборони, підтримані масовим волонтерським рухом. З'явилися канали обміну військовополоненими, що або доповнювали державні механізми, або діяли самостійно. На волонтерських засадах створювалися мас-медійні центри, структури інформаційного спротиву пропагандистському впливу противника. Почали працювати добровольчі центри психологічної і соціальної реабілітації учасників АТО. Прокотилася хвиля активних виступів української діаспори в десятках країн світу — від Канади до Австралії.

Уже влітку 2014 р. було створено більше 30 спецпідрозділів особливого призначення, згодом підпорядкованих МВС України, а ще були добровольчі об'єднання і частини, що “замикалися” на Міністерство оборони і Національну гвардію України. Їхня кількість також обчислювалася десятками. Такою була реакція громадянського суспільства України на ймовірність перенесення кримського сценарію на інші регіони України. Адже йшлося про захист честі й гідності базових цінностей українського народу навіть за умов неефективної діяльності (а то і прямої бездіяльності чи зради) офіційної влади.

До загону інтелектуальних волонтерів відношу себе і я, опублікувавши свої книги за власний кошт і розповсюджуючи їх серед спільноти як безпосередньо, так і через Інтернет.

Згідно з оцінкою Володимира Горбуліна, за три роки після початку агресії (на російських медалях “За возвращение Крыма” означена дата — 20 лютого 2014 р.) Україна була вимушена скласти екстерном іспит із національної зрілості. Йдеться про реформування

армії, оновлення розвідувальних і контррозвідувальних органів, і щонайголовніше — дуже обережний поштовх процесу економічного зростання. І все це в умовах тяжкої війни з противником, який до неї ретельно готувався, при цьому позиціонуючи себе “другом і братом” України.

Найголовніше, акцентує увагу академік Горбулін, ми звільняємось від ілюзій: “*Ми більше не віримо в братство і рівноправне партнерство з Росією — замість цього бачимо реваншистську політику відродження імперії, яка вважає для себе неприйнятним існування незалежної України. Ми більше не віримо в договори і меморандуми про гарантії безпеки, а усвідомлюємо необхідність розбудови власних збройних сил і мобілізації внутрішніх ресурсів для перемоги над ворогом. Ми розуміємо, що не можемо безкінечно дискутувати про вектори інтеграції і зовнішньополітичну стратегію держави, особливо якщо наші опоненти відверто грають на користь зовнішньому противнику. Урешті-решт ми чітко усвідомлюємо, що іншого шляху, окрім європейського, для розвитку України просто не існує*” (Втрачені й невтрачені ілюзії. Країна у глобальних вимірах сучасного світу. [Там же]).

Водночас ми відкриті до діалогу і партнерства з ліберальними силами Росії, які обстоюють демократичні принципи і європейські цінності. До останніх, як мені б хотілося думати, відносяться і учасники нашого сьогоднішнього семінару. Що ж стосується насиченого і високоінтелектуального тексту книги І.М. Клямкіна, то це — особлива розмова. Наприклад, я отримав животворний імпульс для своєї подальшої дослідницької діяльності.

Узагальнюючи ситуацію в російсько-українських стосунках, професор Клямкін однозначно стверджує: “*Це можна назвати нелегальною війною між державами, коли вона за фактом є, але факт цей не визнається, і її нібито й немає. Цей новий феномен ламає всі попередні смислові розмежування — між війною і миром, між силовими діями, політикою і дипломатією. Усе змішується й заплутується у якомусь безтямному стані, в якому всі колишні інструменти розв'язання конфліктів не працюють, блокуючи один одного, а інших немає*” (с. 67). Тут доведеться вибирати одне з двох: або світова спільнота знайде спосіб цей феномен усунути, або вона буде вимушена пристосуватися до життя з розмитими кордонами між війною і миром.

Високе почуття громадянськості, яке притаманне Ігорю Мойсеевичу Клямкіну, обнадіює, що не все в цьому світі втрачено. Можна порадіти і за Росію, коли в російському суспільстві є такі люди з чесним і ясним сприйняттям України — значить правда коли-небудь усе ж восторжествує.

Як писав у свій час Тарас Шевченко:

“Чи буде суд! Чи буде кара!

Царям, царятам на землі?

Чи буде правда меж людьми?

Повинна быть, бо сонце стане

і осквернену землю спалить”. ■

Переклад з російської — Людмила Костенко